

KIBRIS HALA SULTAN TEKKESİ ŞEYHLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA (1570-1878)

MEHMET DEMİRYÜREK*

Giriő

Ümmül Haram bint-i Milhan ile Urva bin Sâbit Kıbrıs'ta mezarları olduğu bilinen iki sahabedir. Osman Turan'a göre, Hicri 10. yüzyılda Kıbrıs'a gelen Arap Seyyahı Herevî hem Ummül Haram'ın mezarını hem de bir kilise duvarında bulunan taş kitabede "burası Hicri 29 yılı Ramazanında (650 Mayıs) ölen Urva bin Sâbit'in kabridir" ifadesini okuduğunu yazmıőtır.¹ Ümmül Haram'ın Kıbrıs'ta şehit olmasıyla ilgili bilgi veren erken dönem İslâm kaynaklardan birisi *Fütûhu'l Büldân*'dır. Söz konusu esere göre Müslümanların Kıbrıs'a düzenledikleri Birinci Kıbrıs Seferi sırasında gemiden çıkarak bir hayvana bindirilen Ümmül Haram, hayvanın tökezlemesi sonucunda düşerek şehit olmuştur. Mezarı Kıbrıs'ta olup türbesi Saliha Kadın Türbesi adıyla bilinir.² H.1312 (M.1894-95) yılında Lefkoşa'da yayımlanan *Kıbrıs Tarihi* adlı eserin yazarı Ziver, Ümmül Haram'ın Kıbrıs'ta bindiği hayvandan düşerek şehit olmasını "bir mucize-i peygamberi"nin vücut bulması olarak değerlendirmekte ve Tuzla civarındaki türbesinin Hala Sultan adıyla bir ziyaret yeri haline geldiğini, bazen Ümmühan ve bazen de Ümmül Haram isimleriyle anıldığını belirtmektedir.³ 1955 yılında Lefkoşa'da basılan *Hala Sultan Tekkesi* adlı kitabın yazarı Abdurrahman Zapsu'ya göre İstanbul'daki Eyüp Sultan İslâm âlemi için ne kadar değerliyse, Kıbrıs'taki Hala Sultan da öyle kıymetlidir.⁴ Larnaka'daki Hala Sultan Tekkesi/Türbesi Osmanlı döneminde Kıbrıs'a gelen yabancı seyyahların da dikkatini çekmiőti. Türbeden bahseden ilk

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çorum/TÜRKİYE, mehmetdmryrk@gmail.com

¹ Osman Turan, "Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri", *Belleten*, 28/109 (1964), s. 210.

² El-Belâzuri, *Fütûhu'l Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 220. Bu bilgi birçok yazar tarafından zikredilmiőtir. Örneğin Bkz. Turan, a.g.m., s. 209.

³ Ziver, *Kıbrıs Tarihi*, Zaman Matbaasında Tab' Olunmuştur, Lefkoşa (Kıbrıs) 1312, s. 40.

⁴ Abdurrahim Zapsu, *Hala Sultan Tekkesi*, Naşiri: Yusuf Ziya Gözcü, Hürsöz Basımevi, Lefkoşa 1955, s. 7-10.

Avrupalı seyyahın 1683 yılında adaya gelen Hollandalı Cornelis Van Bruyn olduğu görülmektedir. Seyahatnamesinde, Tuzla yakınlarında bir cami bulunduğunu, Türklerin burada Hz. Peygamber'in annesi Mina'nın mezarının bulunduğuna inandıklarını, mezarın üç büyük taşla çevrili olduğunu, bu taşların ikisinin dikey, üçüncüsünün ise onların üzerine yatay şekilde konulmuş halde durduğunu yazmaktadır.⁵ 1720 yılında Kıbrıs'a gelen seyyah Heyman⁶ ile 1738 yılında Kıbrıs'a uğrayan İngiliz seyyah Pococke⁷ da Larnaka'da bulunan tuz gölü yakınlarındaki Hala Sultan Tekkesinden bahsetmişlerdir.

Hala Sultan Tekkesi Hakkında Yapılmış Araştırmalar

Hala Sultan Tekkesi ile ilgili olarak yapılmış birçok araştırma vardır. Bunların en eskileri yazma halinde olup Kıbrıslı Türkler tarafından yapılmıştır. Söz konusu eserlerin ilki XVIII. yüzyılın ikinci yarısında tekkenin şeyhliğini de yapan Şeyh Mustafa oğlu Şeyh İbrahim tarafından H.1210 (M.1795-96) yılında kaleme alınmış olup Cobham tarafından 1897 yılında İngilizceye çevrilerek yayımlanmıştır. Aslında kısa bir risâle olan *Nihâyet-ül İ'tisâm-ı Ümmü Haram* adlı bu eserin birinci bölümünde Hala Sultan'ın isimleri konusundaki farklılıklar ve Hz. Peygamber'e olan yakınlığı, ikinci bölümünde savaşlara katılması hakkında mevcut olan hadisler ve üçüncü bölümünde de savaşa ne zaman ve ne şekilde katıldığı ele alınmıştır.⁸ İkinci eser ise XIX. yüzyılın ilk yarısında Kıbrıs Müftüsü olarak görev yapan Hasan Hilmi Efendi tarafından H.1255 (M.1839-40) yılında yazılmış olan *Destebend-i Reyhân Der Tercüme-i Ümmü Haram bint-i Milhan* adlı kitaptır.⁹ Üç bölümden oluşan

⁵ Claude Delaval Cobham, "Van Bruyn", *Excerta Cyprica: Metarials for A History of Cyprus*, Cambridge University Press, Cambridge 1908, Kraus Reprint Co. New York 1969, s. 240; George Jeffery, *Historic Monuments of Cyprus*, Printed By William Archer, Government Printer, At the Government Printing Office, Nicosia 1918, s. 184.

⁶ "Öte tarafta kutsallaştırılmış bir Türk prensesinin mezarı bulunmaktadır. Müslümanlar burayı ziyaret etmektedirler." Cobham, "Heyman", *Excerta Cyprica*, s. 250.

⁷ "Bu göllerin batısında sadece dervişlerin bulunduğu küçük bir Türk tekkesi vardır. Burada Müslümanlar tarafından büyük saygı duyulan bir de mezar bulunmaktadır. Söylediklerine göre bu mezarda Muhammet'in kızı Fatma'nın ecelatlığı gömülmüştür." Cobham, "Richard Pococke", *Excerta Cyprica*, s. 253.

⁸ Bu çalışmada Claude Delaval Cobham'ın "The Story of Umm Haram", adlı çalışmasının ekinde yayımlanan Osmanlıca tıpkı basım kullanılmıştır. Bkz., Cobham, "The Story of Umm Haram", *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Cambridge University Press, (January 1897), s. 94-101.

⁹ Hasan Hilmi Efendi, *Desteben-di Reyhân Der Tercüme-i Ümmü Haram bint-i Milhan*. Yazma halindeki bu eserin bizim gördüğümüz 4 nüshası bulunmaktadır. Nüshaların üçü İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda olup Bel_Yz_K0164, Bel_Yz_K1039 ve Bel_Yz_K1047 olarak kayıtlıdır. Bu çalışmada Bel_Yz_K1047 numaralı nüsha kullanılmıştır. Üç nüsha da tarihsizdir. Dördüncü nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesinde bulunmakta olup 4599 numara ile kayıtlıdır. H.1255 tarihini taşıyan bu nüshanın müellif nüshası olması muhtemeldir. Ertaç çalışmasında, Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshadan bahsetmeden

kitabın birinci bölümünde Ümmül Haram'ın şahsiyetinden ve Kıbrıs'a ne şekilde geldiğinden, ikinci bölümde nasıl şehit olduğundan, üçüncü bölümde ise türbenin ziyareti sırasında uyulması gereken kurallardan bahsedilmektedir.¹⁰ Tuncer Bağışkan iki eseri birbirine karıştırmış, Hasan Hilmi Efendi'nin bahsi geçen kitabının adını yanlış yazmış ve eserin yazarı olarak da Şeyh İbrahim'i göstermiştir.¹¹

Konu ile ilgili araştırmaların en eski tarihli olanlarından birisi de Claude Delaval Cobham'ın çalışmalarıdır. Cobham, 1897 yılında yayımlanan *The Story of Umm Haram* adlı eserinde *Belazuri*, *İbn-ül-Esir ve Ebu'l Mehasin*'in eserlerine ve *Abbe Mariti*'nin Kıbrıs seyahatnamesine dayanarak konuyla ilgili bilgiler vermiş ve Tekkenin şeyhlerinden Şeyh İbrahim'in XVIII. yy. sonlarında Tekke ile ilgili olarak yazdığı yazma eseri İngilizceye çevirerek yayımlamıştır.¹² 1908 yılında yayımlanan *Excerpta Cypria* adlı kitabında ise Hala Sultan hakkında kısa bilgi verdikten sonra daha önce yayımlanmış olduğu Şeyh İbrahim'in eserini, önceki çalışmasına atf yaparak, bu eserine de almıştır.¹³

Konuyla ilgili olarak yayımlanmış bir diğer çalışma 1955 yılında Abdurrahim Zapsu tarafından yayımlanan eserdir.¹⁴ Eserde, Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiya ve Tarih-ül- Hulefâ*, İbn-i Cezerî'nin *Tarih-i Kâmil* ve Taberî'nin *Tarih-ül-Ümem vel Mülûk*'u gibi eserlerde yer alan bilgilere dayanılarak Ümmül Haram'ın Kıbrıs'ta nasıl şehit olduğu anlatılmaktadır. Yazar ayrıca Avrupalı Sir George Hill'in *A History of Cyprus* adlı eserinde yer alan bilgileri de sunmuş ve Hala Sultan'ın mezarı üzerinde bulunan 3 taş ile ilgili toplayabildiği rivayetleri eserine ilave etmiştir.

Sonraki yıllarda konuyla ilgili araştırmaların sayısı hızla artmıştır. Mehmet Bahadır'ın kitabı bu araştırmalar içinde en kapsamlı olanlarından biridir.¹⁵ Özellikle kitabın “Batılı Kaynaklarda Hala Sultan, Rum Kaynaklarında Hala Sultan” adlı bölümleri tekke hakkında bilgi veren birçok batılı kaynağın eleştirisinin

bir de Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde (08860/HS0894 numaralı) bulunan nüshadan bahsetmektedir. Ertaş, *a.g.e.*, s. 90. Dolayısıyla eserin toplam 5 nüshasının olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰ Hasan Hilmi Efendi, *Destebend-i Reyhân der Tercüme-i Ümm Haram bint-i Milhan*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Yazma No: Bel_Yz_K1047. Bu eser hakkında geniş bir değerlendirme için bkz. Mehmet Yaşar Ertaş, “Osmanlı Devrinde Yazılmış Bir Hala Sultan Biyografisi: Destebend-i Reyhân Der Tercüme-i Ümmü Haram Binti Milhan”, *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, (Ed. İsmail Güleç, Haşim Şahin), Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları-2, İstanbul 2017, s. 87-100.

¹¹ Bağışkan, *a.g.e.*, s. 39-40.

¹² Cobham, “The Story of Umm Haram”, s. 81-101.

¹³ Cobham, *Excerpta Cypria*, s. 374-377. Ancak bu baskı da eserin Osmanlıca tıpkıbasımı yer almamaktadır.

¹⁴ Zapsu, *a.g.e.*, s. 6-11.

¹⁵ Mehmet Bahadır, *İslâm Fatihleri Kıbrıs'ta*, Çetin Matbaacılık, Ankara 2013, s. 97-139.

yapıldığı önemli bölümlerdir.¹⁶ Araştırmacı Harid Fedâî de bu konuda kısa bir yazı yayımlamıştır. Şair Handî tarafından türbenin 1845 yılındaki tamiri nedeniyle düşülen tarihin ele alındığı bu yazı özellikle yabancı sanat tarihçisi ve arkeologların çalışmalarının dipnotta ayrıntılı olarak verilmiş olması açısından ayrı bir değer taşımaktadır.¹⁷ Hür Mahmut Yücer¹⁸ ile Hüseyin Algül'ün¹⁹ sunduğu bildirimlerde de konuya değinilmiştir. Hür Mahmut Yücer'in çalışması konuya önemli katkılar yaparken, (örneğin 1692 yılındaki Şey İbrahim adlı bir türbedardan bahsetmesi), Hüseyin Algül'ün bildirişi genel olarak bu konuda daha önce ortaya konulmuş bilgileri tekrarlamaktan ibarettir. M. Taha Tanman ise "Hala Sultan Tekkesi" adlı çalışmasında tekkenin tarihi hakkında bilgi vermiş ve Oktay Aslanapa ve Semavi Eyice gibi Türk sanat tarihçilerinin konuyla ilgili çalışmaları değerlendirilmiştir.²⁰ Tanman bu çalışmasında "*Osmanlılar Kıbrıs'ı fethedince (1571) kabri ihya edilmiş ve 1760'da üzerine Şeyh Hasan tarafından türbe inşa edilmiştir. Türbenin çevresinde, 1795'te Kıbrıs Muhassılı Silahdar Kaptanbaşı Mustafa Ağa tarafından şadırvan, 1797'de tekke, 1818'de Kıbrıs Muhassılı Seyyid Mehmet Emin Efendi tarafından cami yaptırılmak suretiyle küçük bir külliye teşekkül etmiştir*"²¹ derken, Tom Sinclair *The Monuments of Larnaca* adlı makalesinde buraya ilk gömülen kişinin muhtemelen bir Hristiyan azizi olduğunu, Osmanlı fethinden kısa bir süre sonra bu mezarın Hala Sultan'a atfedildiğini, 1658'de bir türbedarın olduğunu ve isminin bilindiğini (ama ismini vermiyor), caminin muhtemelen 1683'te yapıldığını fakat bugünkü yapıların 18. yüzyılda inşa edilmeye başlandığını belirterek yeni türbenin 1760-61'de, şadırvanın 1796-97'de, misafirlerin kaldığı odaların 1813'te yapıldığını, bugünkü caminin ise 1817'de inşa edildiğini yazmaktadır.²² Tuncer Bağışkan'ın *Kıbrıs'ta Osmanlı-Türk Eserleri* adlı

¹⁶ Bahadır, *a.g.e.*, s. 125-135.

¹⁷ Harid Fedâî, "Larnaka'da Bir Tamir Bir Tarih", *Histories of Ottoman Larnaca*, (Eds. Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, Ioannis Theocharides), The Isis Press, İstanbul 2012, s. 433.

¹⁸ Hür Mahmut Yücer, "Kıbrıs'ta Bir Halidi-Ziyâî: Hala Sultan Türbedarı Ünyeli Musa Kâzım Efendi", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, (Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak, Halil Ortakçı), Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2016, s. 352-374.

¹⁹ Hüseyin Algül, "Hala Sultan'ın şahsiyeti ve Kıbrıslı Türkler Üzerindeki Etkisi", *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, (Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak, Halil Ortakçı), Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2016, s. 442-451.

²⁰ M. Baha Tanman, "Hala Sultan Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.15, İstanbul 1998, s. 225-227.

²¹ Tanman, *a.g.e.*, s. 225. Bu bilgi başka yayınlarda da aynı şekilde geçmektedir. Örneğin bkz. *Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Kıbrıs Türk Federe Devleti Eğitim, Gençlik ve Kültür ve Spor Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü Yayını, Lefkoşa 1982, s. 22; Oktay Aslanapa, *Kıbrıs'ta Türk Eserleri* (basım yeri ve tarihi yok).

²² Tom Sinclair, "The Monuments of Larnaca", *Histories of Ottoman Larnaca*, (Eds. Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, Ioannis Theocharides), The Isis Press, İstanbul 2012, s. 428.

kitabında da Hala Sultan Tekkesi konusuna yer verilmektedir.²³ Tekke hakkında genellikle bilinen bilgiler kapsamlı olarak tekrar edilmiştir. Gazioğlu ise Seyyah Abbe Mariti'nin 1760'lardaki Kıbrıs'ı anlatan seyahatnamesinde yer alan bilgileri vermekte, Harry Luke'ın türbedeki üç taşla ilgili verdiği efsanevi anlatımı tekrarlamakta ve külliye'deki türbe ve caminin sanatsal yönlerinden bahsetmektedir.²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından yayımlanan *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs* adlı çalışmada ise sadece Kıbrıs Nüfus defterlerine dayanılarak H. 1246'da (M.1831) külliye'de 20 Müslümanın yaşadığı ifade edilmiş, H.1248 (M. 1833-34) yılına ait Kıbrıs Temettuat Defterlerinden hareketle de dergâhın sahip olduğu mal ve mülkün "4 hane, 16 dükkân, 2 hamam, 1 mandıra ve 1687 dönüm" araziden oluştuğu belirtilmiştir.²⁵

Hala Sultan hakkında yayımlanan en yeni eser ise 2017 yılında Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır.²⁶ Konuyla ilgili olarak düzenlenen bir sempozyumda sunulan bildirimleri kapsayan bu eserde yer alan bir bildiri araştırma konumuzla doğrudan ilgilidir.²⁷ Öztürk tarafından yapılan bu çalışmada *Arşiv Belgelerine (Göre) Zaviyedârlar* başlığı altında Osmanlı döneminde şeyhlik/türbedarlık yapmış olan 8 şeyhin isimleri verilmiş ve bu kişilerle ilgili olan arşiv belgeleri transkribe edilerek/yeni harflere çevrilerek çalışmanın sonunda ek olarak yayımlanmıştır. Bununla birlikte herhangi bir değerlendirme ve karşılaştırma yapılmamış ve çalışma şeyh ismi ve belge yayımından ibaret kalmıştır. Ayrıca 8 şeyh içinde sayılan Şeyh Feyzullah Efendi gerçek bir türbedar olmayıp konu ilgili yerde açıklanacaktır.

Hala Sultan Tekkesi/Türbesi hakkında yapılan ve yukarıda bazıları değerlendirilen çalışmaların hiçbirisinde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi belgeleri ile Kıbrıs Şer'îye Sicilleri kaynak olarak kullanılmamış, tekenin mütevellileri, şeyhleri ve türbedarları gibi konular üzerinde kapsamlı olarak durulmamıştır. Bununla bir-

²³ Tuncer Bağışkan, *Kıbrıs'ta Osmanlı Türk Eserleri*, Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayını, Lefkoşa 2005, s. 35-56.

²⁴ Ahmet Gazioğlu, *Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000, s. 418-422.

²⁵ *Osmanlı Yönetiminde Kıbrıs*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Yayın No: 43, Ankara 2000, s. 120 ve 164.

²⁶ İsmail Güleç, Haşim Şahin (Ed.), *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları-2, İstanbul 2017.

²⁷ Mehmet Cemal Öztürk, "Arşiv Belgelerine Göre Kıbrıs Türkleri Hala Sultan Tekkesi", *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, (Ed. İsmail Güleç, Haşim Şahin), Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları-2, İstanbul 2017, s. 101-119.

likte Ali Efdal Özkul tarafından yazılan *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750* adlı çalışma Kıbrıs Şer'îye Sicilleri temeline dayandığı için kitabın kapsadığı döneme ait olan ve Kıbrıs Şer'îye Sicillerinde yer alan Hala Sultan Tekkesi ile ilgili kayıtlar söz konusu çalışmada değerlendirilmiştir.²⁸ Ancak daha sonraki yıllara ait sicillerden söz konusu çalışmalarda faydalanılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri ile Kıbrıs Şer'îye Sicilleri kaynak olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak Kıbrıs'ın Osmanlı idaresinde bulunduğu 308 yıllık dönemde (1570-1878) tekkeye kimlerin türbedar olduğu ortaya çıkarılmış, kapsamlı bir inceleme ve değerlendirme yapılmış ve tekke tarihinin bilinmeyen bir yönü ayrıntılı olarak dikkatlere sunulmuştur.

Osmanlı Kaynaklarında Ümmül Haram bint-i Milhan

XVI. yüzyılın ünlü denizcisi Piri Reis, 1526 yılında Kanunî Sultan Süleyman'a takdim ettiği *Kıtab-ı Bahriye* adlı eserinde Kıbrıs adası hakkında çeşitli bilgiler verdiği gibi Kıbrıs adasının bir de haritasını kitabına eklemiştir. Ama bu eserde Kıbrıs'ta Tuzla yakınlarında bulunan Ümmül Haram bint-i Milhan'ın tekke ve türbesi hakkında herhangi bir bilgi verilmemektedir.²⁹ Abdurrahman Zapsu'ya göre ise Osmanlılar Kıbrıs'ı fethedince Sultan Selim Ümmül Haram'ın mezarının olduğu yere bir türbe ve önüne de bir cami inşa ettirmiştir.³⁰ Tuncer Bağışkan tarafından ileri sürülen "1650 yılına gelinceye kadar hiçbir Arap ve Osmanlı kaynağında Hala Sultan'ın mezarının yeri belirtilmemiştir. İlk belirten ise 1683 yılında Kıbrıs'ı ziyaret eden Cornelis van Bruyn ile 1760-1767 yılları arasında ziyaret eden Giovanni Mariti olmuştur"³¹ şeklindeki görüş tamamen gerçek dışıdır. Seyyah Abbe Mariü'nin türbe ve tekkenin XVIII. yüzyıl başlarında teşekkül ettiği şeklinde ileri sürdüğü görüş³² de yanlıştır. Çünkü Hala Sultan Tekkesi, türbesi ve şeyhi hakkında bilgi veren ilk Osmanlı kaynağı 1601 tarihli bir vakfiyedir. Osmanlı fethinden tam 30 yıl sonraya ait olan bu kayıt son derece önemlidir ve şimdilik bu konudan bahseden ilk Osmanlı kaynağı bu vakfiyedir. Kaptan-ı derya Cafer Paşa ibn-i Abdülmennan'ın Kıbrıs'ta vakfettiği bazı mallarla ilgili evâhir-i Muharrem 1010 (20-30 Muharrem 1010= 21-31 Temmuz 1601) tarihli olan bu vakfiyede

²⁸ Ali Efdal Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 259-261.

²⁹ Piri Reis, *Kıtab-ı Bahriye*, (2. Baskı), TTK Basımevi, Ankara 2002, s. 768-777.

³⁰ Zapsu, *a.g.e.*, s. 13.

³¹ Bağışkan, *a.g.e.*, s. 38-39.

³² Abbe Mariü'den aktan Bağışkan, *a.g.e.*, s. 39 ve Gazioğlu, *a.g.e.*, s. 418-19.

“*Tuzla kazasına tâbi‘ Alaminyo nâm karyede vâki‘ Medîne-i Münevvere vakfi olan çiftliğİN zevâyidinden iki kîle hunta ammete-i ekrem Ümmü’l Haram Hazretlerinin türbedârlarına mâh be mâh verile*” denilmektedir.³³ Bu kısa kayıt Osmanlı fethinden 30 yıl sonra, Temmuz 1601’de, Larnaka’daki Hala Sultan türbesinin mevcut olduğunu ve türbenin bir türbedarının bulunduğu açık olarak göstermektedir. Ancak tekkenin türbedarının kim olduğu belli değildir.

Söz konusu vakfiyeden yaklaşık 58 yıl sonra, 1658’lerde yazılmış olan *Kıtab-ı Cihannüma* adlı eserinde ise Kâtip Çelebi söz konusu türbeden bahseder. Ona göre, “*Memlehâ bir meşhurdur. Kurbünde bir küçük su akar ve suyun ol bir tarafında iki berke biri birine kâribdir. Mabeynleri köprü ile geçilür ve bir mükellef tekye-i ziyâret vardır. Anda sahabiyeden bir hatun olur. Bu tekyenin bir şeyhi vardır. Ayende ve revende misâfirîne enva’î nimet ile ziyâfet ider.*”³⁴ Kâtip Çelebi bu şekilde Ümmül Haram’dan bahsetmekte ama o da tekke şeyhlerinin kimlikleri hakkında bilgi vermemektedir.

Ümmül Haram Tekkesinin/Zâviyesinin Bilinen İlk Şeyhleri

Yukarıda bahsi geçen vakfiye hariç tutulursa, Osmanlı arşiv belgeleri Kâtip Çelebi’den yaklaşık 8 yıl kadar sonra, 1077 (1666) yılında Ümmül Haram Tekkesinde zaviyedar olarak bulunan bir şeyhten bahsetmektedir. Nuh Dede imzalı bir dilekçede belirtildiğine göre Kıbrıs’ta bulunan Ümmül Haram Zaviyesi zaviyedarlığı 1077 (1666) yılında Şeyhülislâm Hazretlerinin işaret-i *aliyyeleriyle* Nuh Dede’ye ihsan buyrularak eline maliye beratı verilmiştir. Arzuhalinde bu bilgiyi veren zaviyedar Nuh Dede beratını kaybettiğinden yenisini talep etmiştir. Bu dilekçede bulunan derkenara göre maliye defterlerinde ve Anadolu Muhasebesinde böyle bir zaviyedarlık kaydı bulunmamış ancak evâil-i Safer 1077 (3-13 Ağustos 1666) tarihinde ilgili zaviyedarlık boşta olduğu için Şeyhülislam *işaretiyle* Nuh Dede’ye ihsan buyrularak berat verilmiştir. Söz konusu belgede bulunan evâil-i Muharrem 1079 (11-21 Haziran 1668) tarihinden ve “zayıçün virildi” ifadesinden hareketle Nuh Dede’nin beratının Haziran 1668’de yenilenmiş olduğu anlaşılmaktadır.³⁵

³³ Kıbrıs Şer’iye Sicilleri, No. 2, s. 15. KKTC Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi, Girne. Söz konusu vakfiye bilgisini benimle paylaşan Sayın Sıddık Korkmaz’a çok teşekkür ederim.

³⁴ Kâtip Çelebi, *Kıtab-ı Cihannüma*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul 2008, s. 613.

³⁵ BOA, Fon Kodu: AE.SMMD.IV., Dosyo No: 42, Gömlek No: 4815. Öztürk çalışmasında söz konusu belgeyi transkribe ederek yayımlamıştır. Ancak belgede çok açık olarak “1077” yazmasına rağmen derkenarlarda bulunan “77” ve “79” yıllarını “1177” ve “1179” olarak anlamış ve “1766”da aldığı beratı kaybettiğinden, 1768’de Şeyhülislamlıktan yenilenmesini” istemiştir demektedir. Böylece Nuh Dede’yi 18. Yüzyıl şeyhleri içinde saymıştır. Öztürk, *a.g.e.*, s. 105, 108. Halbuki belge 17. yüzyıla aittir.

Bununla birlikte Osmanlı Arşivi belgeleri süreklilik ve öncesine atf yapılması açısından bakıldığında 1692 yılından itibaren türbe/tekke ve türbedârlar hakkındaki bilgi vermeye başlamaktadır. Buna göre 19 Şubat 1692 tarihinde Ümmül Haram Zâviyesi mevcut idi ve Şeyh İbrahim adlı bir türbedar/şeyh vardı.³⁶ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi'nde bulunan bir belgeye göre, 1 Cemaziyelahir 1103 (19 Şubat 1692) tarihinde zaviyenin türbedarlığına Şeyh İbrahim tayin edilmiştir.³⁷ Şeyh İbrahim'in 3 yıl şeyhlik/türbedarlık görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Çünkü 23 Ramazan 1106 (7 Mayıs 1695) tarihinde Şeyh İbrahim Tuzla Kadısı Mevlana Mehmet'in arzıyla şeyhlikten azledilmiş ve yerine (Yek-çeşm) Derviş Hasan tayin edilmiştir.³⁸

Aslında 1697 yılına ait olan ama geriye dönük olarak 1695 yılı hakkında da bilgi veren bu belge çok önemlidir. Çünkü belgeye göre 1695 yılında Tuzla Kadısı Mevlana Mehmet idi ve onun arzıyla zaviye şeyhliği Şeyh İbrahim'den alınarak (Yek-çeşm) Derviş Hasan'a verilmişti. Bu belgenin verdiği bir başka önemli bilgi ise “*Ber müceb-i Defter-i hazîne. Vakf-ı zâviye-i Ümmül Haram. Der kaza-i Tuzla. Der cezire-i Kıbrıs*” şeklindedir. Bu ifadelerden “*Kıbrıs'ın Tuzla kazasında bulunan Ümmül Haram zaviyesinin bir vakıf olduğu ve söz konusu zaviye vakfının hazîne defterine kaydedildiği*” anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle devletin gözünde bu zaviyenin varlığı resmî olarak 23 Ramazan 1106 (7 Mayıs 1695) tarihinde Tuzla Kadısı Mevlana Mehmet'in arzıyla Şeyh İbrahim'in azledilerek (Yek-çeşm) Derviş Hasan'ın onun yerine şeyh atanması yoluyla işlerlik kazanmıştır. Sonraki kayıtlarda zaviye şeyhi olarak Şeyh İbrahim'e atf yapılması, zaviyenin resmî kayıtlarda adı geçen ilk şeyhinin Şeyh İbrahim³⁹ olduğunu düşündürmektedir. Ancak Şeyh İbrahim'in neden şeyhlikten azledildiği açıklanmamıştır.

(Yek-çeşm) Derviş Hasan yaklaşık iki buçuk yıl zaviye şeyhliği yapmış ve daha sonra o da azledilmiştir. Evâil-i Zilkade 1108 (1-10 Zilkade 1108=22-31 Mayıs 1697) tarihli ve Hazret-i Mevlana soyundan Şeyh El-hac Bostan imzalı bir dilekçede Kıbrıs adasındaki Tuzla kasabası yakınında bulunan Ümmül Haram Zaviyesi zaviyedarı Yek-çeşm (Tekgöz) Derviş Hasan'ın bir “şaki” (eşkya) olduğu,

³⁶ Yücer, çalışmasında bu tarihi Cemaziyelahir 1003 (Mart 1692) olarak veriyorsa da (*a.g.e.*, s. 355) ilgili belgedeki tarih 1 Cemaziyelahir 1003 (19 Şubat 1692)'dir.

³⁷ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, Fon Kodu: FE. Kutu No: 2, Dosya No: 17, Gömlek Sıra No: 8.

³⁸ BOA, Fon Kodu: İE.EV. Dosya No: 28, Gömlek No: 3226. Söz konusu belgenin yeni harflere çevrilmiş metni Mehmet Cemal Öztürk'ün bildirisi ekinde yayımlanmıştır. Bkz. Öztürk, *a.g.e.*, s. 108-109.

³⁹ Daha sonraki bir kayıt Şeyh İbrahim'den “*sahib-i eveli*” olarak bahsetmektedir ki, bu ifade “resmî olarak zaviyenin ilk sahibi/şeyhi” şeklinde de yorumlanabilir.

dervişlikle alakasının bulunmadığı, kılıktan kılığa girip yiyecek elde etmek isteyen ve beğenilmeyen kişilerden (*tebdil-üş-şekl li-ecl-il-ekl mutadları olan taife-i mezmûmeden*) olduğunun halk arasında söylendiği (*meşhûr ve mütevâtîr*) belirtildikten sonra bu nedenlerden dolayı azledildiği ve yerine dindarlık, doğruluk ve sadakatiyle tanınan ve bu göreve lâyık olan Seyyid Derviş Mustafa'nın (*zâver-i salâh ve takvâyla arâste ve hâl-i sadakat ve istikametiyle pîrâset olub zâviye-i mezkûreye müstehak olmağla*) şeyh tayin edildiği yazılmıştır. Daha sonra ise bahsi geçen şeyhliğin Seyyid Derviş Mustafa'ya “*sadaka ve ihsan*” buyrulması ve Seyyid Derviş Mustafa'nın Devlet-i Aliyye'ye dua edenler zümresine ilhak olunması talep edilmiştir. Bu dilekçe üzerine Derviş Hasan azledilmiş ve yerine 18 Zilhicce 1109 (27 Haziran 1698) tarihinde Seyyid Derviş Mustafa zaviye şeyhliğine tayin edilmiştir.

XVIII. Yüzyılda Ümmül Haram Tekkesi Şeyhleri

Ümmül Haram zaviyesinin ismi bilinen dördüncü şeyhi Şeyh Derviş Mustafa'nın bu görevi 1700 yılı sonlarına kadar sürdürdüğü düşünülebilir. Çünkü Hazret-i Mevlana soyundan Şeyh El-hac Bostan imzalı tarihsiz bir arzuhale göre o sırada Alay Çavuşluğundan emekli Ahmet adlı birisi Ümmül Haram zaviyesi türbedarlığı görevinde bulunuyordu. Fakat bu kişi hem yabancıydı hem de zaviyedarlık işini hakkıyla yapamıyordu. Sonuçta ise türbeye gelen ve giden fakirler ile ziyaretçiler (*ayende ve revende fukara ve züvâra*) zorluklarla karşılaşılıyordu. Bundan dolayı Şeyh Bostan zaviyedarlık görevine her açıdan lâyık ve hak sahibi olan Mevlvî Derviş Hasan'ın tayin edilmesini talep ediyordu. Şeyh Bostan'ın bu talebi üzerine yapılan araştırma sonucunda defterde kayıtlı olarak sadece Derviş Hasan'ın yerine şeyh olan Seyyid Mustafa'nın kayıtlı olduğu ve Anadolu Muhasebesinde Ahmet adlı bir kişiye dair şeyhlik kaydı bulunmadığı anlaşılmıştır. Sonuç olarak dilekçedeki 9 Şevvâl 1112 (19 Mart 1701) tarihli bu derkenar üzerine Şeyh Bostan'ın talebi uygun görülmesi ve Şeyh Seyyid Derviş Mustafa'nın yerine Mevlvî Derviş Hasan'ın Ümmül Haram Tekkesi şeyhliğine tayin edilmesi uygun görülmüştür.⁴⁰

Ümmül Haram Tekkesinin beşinci şeyhi Mevlvî Derviş Hasan'ın şeyhliği 1 yıl sürmüştür. Çünkü bu olayların cereyan ettiği sıralarda zaviyenin resmî kayıtlarda adı geçen ilk Şeyhi El-hac İbrahim Efendi'nin bir dilekçe ile zaviye şeyhliğinin kendisine verilmesini talep ettiği görülmektedir. “*El-Hac İbrahim Efendi-Türbedar-ı*

⁴⁰ BOA, Fon Kodu: AE.SMST.II., Dosya No: 35, Gömlek No: 3485. İlgili belgenin yeni harflere çevrilmiş metni Mehmet Cemal Öztürk'ün bildirişi ekinde yayımlanmıştır. Bkz. Öztürk, *a.g.e.*, s. 109-110. Mevlvî Derviş Hasan'ın şeyh tayin kararı için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, VGM-VGM, Defter No: 0229-0249, s. 387, hüküm no: 1.

sabuk” imzalı dilekçesinde İbrahim Efendi, Kıbrıs’ın Tuzla kazasında bulunan Ümmül Haram Tekkesinin beratlı şeyhi olduğunu, şeyhlik görevinde iken kötü niyetlilerden olan bir kişinin⁴¹ Şeyh İbrahim öldü ve yeri boş kaldı iddiasıyla şeyhliğe tayin edildiğini, bu vesileyle kendisine gadr edildiğini belirtmiş ve şeyh olan kişinin azledilerek kendisinin yeniden şeyhliğe atanmasını talep etmiştir. Tarih bulunmayan dilekçe ilgililerce dikkate alınmış ve yapılan araştırma sonucunda Şeyh İbrahim’in yerine Derviş Hasan’ın 23 Ramazan 1106 (7 Mayıs 1695) tarihinde şeyh tayin edilmiş olduğu, 18 Zilhicce 1109 (27 Haziran 1698) tarihinde Derviş Hasan’ın yerine Seyyid Derviş Mustafa’nın atandığı ve son olarak Seyyid Mustafa’nın yerine 9 Şevvâl 1112 (19 Mart 1701) tarihinde Mevlevî Derviş Hasan’ın şeyh tayin edildiği anlaşılmıştır. Dilekçeye eklenen bu derkenar 10 Ramazan 1113 (8 Şubat 1702) tarihlidir. Sonuçta El-hac İbrahim 25 Şavvâl 1113 (25 Mart 1702) tarihinde yeniden Ümmül Haram Tekkesi şeyhliğine tayin edilmiştir.⁴²

1692-1702 yıllarını kapsayan dönemde 6 şeyhin görev yaptığı görülmektedir. Ayrıca incelenen kayıtlardan bu dönemde tekke şeyhliği ile türbedarlığı (veya zaviyedarlığı) görevinin aynı kişide olduğu, bir başka deyişle tekke şeyhinin aynı zamanda türbedar olduğu anlaşılmaktadır. 1698 yılında Şeyh olan (Yek-çeşm) Derviş Hasan ile 1701 yılında şeyh tayin edilen Mevlevî Derviş Hasan’ın aynı kişi olup olmadığı açık değildir. İki kişiyi ayıran tek kelime “Mevlevî” ifadesidir. Bununla birlikte farklı kişiler olmaları ihtimali yüksektir. Aynı kişi olsalardı Mevlevî Derviş Hasan’ın daha önce de şeyhlik yaptığına atama yazısında muhtemelen değinilirdi. Dikkat çeken bir başka nokta ilk 6 şeyhten 3’ünün “derviş” olarak anılması, birinin ise “Mevlevî” dervişi olduğunun zikredilmesidir. Bu durumu Hala Sultan Tekkesi üzerinde Lefkoşa Mevlevî Tekkesinin hâkimiyet kurma girişimi olarak değerlendirmek mümkündür. Aynı şekilde 1666 yılında zaviyedar olan Nuh Dede’nin de taşıdığı “dede” unvanından dolayı Mevlevî olduğu düşünülebilir. XVIII. yüzyıla ait bazı belgelerde söz konusu “mevlevî” vurgusu daha çok öne çıkmaktadır.

Lefkoşa Mevlevihanesi Şeyhi Şeyh Mehmet Sadri Dede’nin Ümmül Haram Tekkesi Şeyhliği

1720 yılında Lefkoşa Mevlevihânesi şeyhi Şeyh El-hac Mehmet Sadri Dede

⁴¹ İsmi vermiyor

⁴² BOA, Fon Kodu: İE. EV., Dosya No: 35, Gömlek No: 4020. Sözü geçen belgenin yeni harflere çevrilmiş metni Mehmet Cemal Öztürk’ün bildirisini ekinde yayımlanmıştır. Bkz. Öztürk, *age.*, s. 110-111. Şeyh İbrahim’in yeniden atanma kararı için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, VGM-VGM, Defter No: 00230-00032, s. 53, hüküm no: 2.

idi. Şeyh Mehmet Sadri Dede, 1720 yılında İstanbul'a bir dilekçe göndermiŐtir. Dilekçesinde kendisinin Lefkoşa Mevlevihanesi Şeyhi olduğunu, Ümmül Haram zaviyesine vakfedilen paramın “*tevlilyet ve nezareti*” ile Mağosa'da olan Mevlevihanenin dahi “*tevlilyetine*” eskiden beri Lefkoşa Mevlevihanesi'ne Şeyh olanların mutasarrıf olduğunu, buna rağmen bazı kişilerin bu duruma müdahale ettiklerini ve bunun sonucunda da fakir dervişlerin gelirlerinin azaldığını belirtmektedir. Mehmet Sadri Dede'nin talebi, Lefkoşa Mevlevihanesine Şeyh olanların adı geçen mezara (ziyaret yerine/Ümmül Haram Tekkesine) mutasarrıf olmaları, bundan sonra baŐkasının müdahalesinin önlenmesi için defterhane kaydına bu durumun ilave edilmesi, defterhane ve Anadolu Muhasebesi kalemlerinde gerekenlerin yapılması ve bu konuyla ilgili olarak Lefkoşa, Mağosa ve Tuzla kadılarına birer ferman gönderilmesi Őeklindeydi.⁴³

Şeyh Mehmet Sadri Dede'nin dilekçesi üzerine merkezî devlet kayıtlarında araştırma yapılmıştır. Araştırma sonucunda Mehmet Sadri Dede'nin 4 Şaban 1132 (11 Haziran 1720) tarihinde Lefkoşa Mevlevihanesi'ne “*seccâde-niŐin ve mesnevî-hân*” olarak tayin edildiği ve bu tayinin Hz. Mevlana'nın soyundan gelen Şeyh Mehmet Arif Efendi ile Şeyhülislam Mevlâna Abdullah Efendi tarafından tasdik edildiği ve yine Mehmet Sadri Dede'nin 5 Şevvâl 1132 (10 AĞustos 1720) tarihinde Mağosa Mevlevihanesi “*mütevelli-i nükud*”luğuna (para iŐlerini yürütmekle görevli mütevelliliğine) tayin edildiği ve bu tayinin Hz. Mevlana'nın soyundan gelen Şeyh Mehmet Arif Efendi tarafından onaylandığı anlaşılmıştır. Derkenara göre, adı Mehmet Sadri Dede 29 Şaban 1132 (6 Temmuz 1720) tarihinde Lefkoşa Mevlevihanesi Şeyhliğine ve aynı zamanda Derviş Hasan bin Abdullah'ın azliyle Ümmül Haram Tekkesi Şeyhliğine tayin edilmiş ve bu tayin Hz. Mevlana'nın soyundan gelen Şeyh Mehmet Arif Efendi ile Şeyhülislam Mevlâna Abdullah Efendi tarafından onaylanmıŐtır.

18 Rebiülevvel 1133 (16 Şubat 1721) tarihli derkenarda bu durum açıklandıktan sonra Kıbrıs'ın Tuzla kazasında bulunan Ümmül Haram Tekkesi'nin Lefkoşa'daki Mevlevihane mülhakatından olduğu, eskiden beri mevlevihaneye Şeyh olanların Ümmül Haram Tekkesine de Şeyh olduğu, Mevlevihane Şeyhi El-hac Mehmet Sabri Dede bu Şekilde Ümmül Haram Tekkesi Şeyhliğini sürdürürken Lefkoşa Müftüsünün “*zâviye-i merkûmeden hâsıl olan mahsûlâtı ekl ve bey' sevdasıyla zâviye-i mezbûre fukara-yı mevleviyeye meŐruta değildir*” diyerek kendisine yakın ve dıŐarı-

⁴³ BOA, Fon Kodu: İE. ENB., Dosya No: 7, Gömlek No: 731.

dan bir kişi olan Hasan adlı kişiye berat ettirdiği, bu durumun Mevlevihane için gadr olduğu, bunun üzerine Hz. Mevlana'nın soyundan gelen Şeyh Mehmet Arif Efendi'nin arzı ve Şeyhülislâm Mevlana Abdullah Efendi'nin "işaretleriyle" Şeyh Hasan'ın azline ve Şeyh Mehmet Sadri Dede'ye Ümmül Haram Tekkesi şeyhliği için 29 Şaban 1132 (6 Temmuz 1720) tarihli berat verildiği anlaşılmıştır. Sonuçta söz konusu şeyhliğin 1721 yılında Mehmet Sadri Dede'ye "zabt ve tasarruf" ettirilmesi için gereğinin yapılması buyrulmuştur.

Mehmet Sadri Dede'nin 1720'lerdeki dilekçesinde yer alan derkenarın bir tezkereye dönüştürülerek Kıbrıs'a gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu tezkere Kıbrıs Şeyh-i Seb'ası Cafer bin Abdürrahim'in not defterinde bulunmaktadır.⁴⁴ Derkenarın Ümmül Haram Tekkesi ile ilgili kısmının hemen hemen aynı kelime ve ifadelerle yer aldığı bu tezkerenin son kısmı biraz farklıdır. Farklı olan kısma göre, Hazret-i Mevlana soyundan olan Mehmet Arif Efendi Müftü'nün adamı Hasan'ın şeyhlikten alınması ve yerine tekrar Mehmet Sadri Dede'nin tayin edilmesini isteyince Ümmül Haram Tekkesi "tekye-nişînlük" vazifesinin Derviş Hüseyin mahlulünden Derviş Hasan ibn-i Abdullah'a tevcih olunduğu ve hâlâ üzerinde bulunduğu anlaşılmıştır. Sonuçta ilgili tekke şeyhliğinin Mehmet Sadri Dede'ye tevcihi kararlaştırılmıştır.

1729 yılına ait bir belge o yılki mevcut durumu bildirmektedir. Buna göre Mehmet Sadri Dede (tespit edilemeyen bir tarihte) azledilmiş ve Ümmül Haram Tekkesi türbedarlığı Derviş Hasan'a tevcih edilmiş bulunuyordu.⁴⁵

XVIII. Yüzyıl Ortalarında Ümmül Haram Tekkesi ve Şeyh Abdürrahim

1742 yılında Ümmül Haram Tekkesi türbedarı/şeyhi Şeyh Abdürrahim Efendi idi. Şeyh Abdürrahim Efendi türbenin tamiri için Ümmül Haram Mütavvelli Kaymakamı Seyyid Mehmet Aziz Efendi'den 25 kuruş almış ve bu işlem 3 Şaban 1155 (3 Ekim 1742) tarihinde mahkemede kaydedilmiştir.⁴⁶ Aynı tarihli bir başka kayıt ise Şeyh Abdürrahim Efendi'nin Ümmül Haram Tekkesi Vakfı'nın Tuzla kasabasında ve İskele'de bulunan dükkânlarının 1 yıllık kira olan 61 kuruşu tahsil ettiği ve bu parayı zaviyedeki fakirler ile zaviyeyi ziyarete gelenlerin yiyecek-

⁴⁴ KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, Türkçe Yazmalar, No: M.1889.

⁴⁵ KŞS, Defter No: 13, s. 220/1. 1729 yılında Hala Sultan Tekkesi türbedarı olan Şeyh Derviş Hasan'ın 1729 yılında Şeyh Mehmet Sadri Dede'nin azlinden sonra yerine atanan Derviş Hasan ile aynı kişi olup olmadığı belli değildir.

⁴⁶ KŞS, Defter No: 15, s. 211/1

lerine harcadığını göstermektedir.⁴⁷ Şeyh Abdürrahim, 8 Ramazan 1155 (6 Kasım 1742) tarihinde bir kez daha mahkemeye gitmiş ve 1 adet öküz satın almak için Lefkoşa'daki kesimhane kirasından olmak üzere Ümmül Haram Vakfı Mütevellisi Kaymakamı Seyyid Abdullah Efendi'den 20 kuruş aldığını kayıtlara geçirtmiştir.⁴⁸ Bunlara ilave olarak Şeyh Abdürrahim Efendi H.1158-1161(M.1745-1748) yıllarında Ümmül Haram Tekkesi "mezruatı" (ekinlerinin hasadı) için her yıl Mütevellî Vekili Seyyid İsmail Efendi'den 30 kuruş almıştır.⁴⁹

Şeyh Abdürrahim Efendi her nedense bu sıralarda, H.1156 (M.1743 yılı içinde) şeyhlikten azledilmiş ve yerine aslen Tunuslu olan Eş-şeyh Ahmet bin Hamude atanmıştır. Bununla birlikte Şeyh Ahmet bin Hamude'nin şeyhliği çok kısa sürmüş görünmektedir. Çünkü 16 Şaban 1156 (5 Ekim 1743) tarihinde Ümmül Haram Tekkesi şeyhliğine/türbedarlığına Şeyh Abdürrahim tekrar atanmıştır. İlgili kayda göre, Kıbrıs adasında bulunan "*Tuzla kazâsında Ümmül Harâm tekyesi vakfından olmak üzere vazîfe-i mu'ayyene ile tekye-i mezbûrede türbedâr olan Tunusî eş-Şeyh Ahmed Efendi*" çocuksuz olarak ölmüş ve böylece yeri boş ve yapılması gereken hizmeti de yapılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle Nakşibendî tarikatından ve hak sahiplerinden olan Şeyh El-hac Abdurrahim Özbekî'nin türbedar tayin edilmesi vakıf mütevellisi Şeyh Seyyid Abdullah tarafından arz edilmiş ve mütevellî arzı gereği olarak Şeyh Abdürrahim Özbekî Ümmül Haram Tekkesi türbedarlığına/şeyhliğine tayin edilmiştir.⁵⁰

Atama kaydında Tunuslu Şeyh Ahmet bin Hamude'nin çocuksuz olarak öldüğü belirtilmiş ise de bu olaydan 3 yıl sonra Şeyh Ahmet bin Hamude'nin iki oğlu, Şeyh Kasım ve Şeyh Ahmet⁵¹ bir dilekçe ile Osmanlı hükümetine müracaat etmişlerdir. İstanbul'dan Kıbrıs'a gönderilen 1-10 Receb 1159 (20-30 Temmuz 1746) tarihli fermana göre "*Abdurrahim Özbekî nâm kimesne bunların babaları Tunuslu Şeyh Ahmed nâm kimesne için; mukaddemâ şeyh türbedarlığı üzerimden aldı deyü garaz u adâvetinden nâşi bin yüz elli (altı)*⁵² senesinde babaları mezkûru ve vâlidelerini ve karındaşlarını

⁴⁷ KŞS, Defter No: 15, s. 211/2

⁴⁸ KŞS, Defter No: 15, s. 211/3; Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 259.

⁴⁹ KŞS, Defter No: 17, s. 9/3,4,5,6; Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 259; Bahsi geçen belgelerin tam transkripsiyonu için bkz Ali Efdal Özkul, *Lefkoşa'nın 17 Numaralı Şer'i Mahkeme Sicili (H.1157-1161/1744-1748)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998, s. 112.

⁵⁰ KŞS, Defter No: 15, s. 217/2; Özkul, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 260.

⁵¹ KŞS'nde bulunan ferman sureti kaydında Şeyh Kasım ile Şeyh Ahmet'in Ümmül Haram türbesi türbedarları olduğu yazılmış ise de bunun doğru olmaması gerekir. Çünkü söz konusu tarihte türbedar ve şeyh olan kişi Abdürrahim Efendi idi. KŞS, Defter No: 17, s. 59/1.

⁵² Fermanın KŞS'ndeki suret kaydında "bin yüz elli" yazıyorsa da bu tarihin "bin yüz elli altı" olması

bi-gayr-i hakkın katlı idüip ziyâde gadr u te'addî ve fesâd ü şekâvet eyledüğüm bildiriüp" adalet talep etmişlerdir. Kıbrıs muhassılı ile Tuzla kadısına yazılan bu ferman konunun yerel mahkemede görüşülerek karara bağlanmasını emretmektedir.⁵³

Mahkemeden verilen hüccete göre dava Lefkoşa'da görülmüştür. 21 Şevvâl 1159 (6 Kasım 1746) tarihli olan ve mahkemeden verilen hüccette yer alan iddialarına göre, H.1156 (M.1743)⁵⁴ yılında Ümmül Haram Tekkesi türbedarı Şeyh Abdürrahim azledilip yerine Şeyh Ahmet bin Hamude türbedar tayin edilince Şeyh Abdürrahim Şeyh Ahmet bin Hamude'ye kin bağlamış ve türbe hademesine zehir göndererek bu zehri şeyhin yemeğine katmalarını istemiştir. Gönderilen zehrin şeyhin yemeğine katılması sonucu Şeyh Ahmet bin Hamude ve eşi Cennet binti Ahmet ile çocukları Hasan, Halime, Emine ve Ayşe zehirli yemekten yedikleri için zehirlenerek ölmüştür. Şeyh Kasım ve Şeyh Ahmet'in mahkemeden talebi olayın soruşturulması ve ölenlerin diyetinin türbedar Şeyh Abdürrahim'den tahsil edilmesiydi. Ancak soruşturma sonucunda Şeyh Abdürrahim suçsuz bulunmuş, davacılar Şeyh Kasım ve Şeyh Ahmet'e *ta'zir* (uyarma) cezası verilmiş ve sebepsiz olarak şeyhin işlerine karışmamaları konusunda uyarılmışlardır.⁵⁵

Bununla birlikte iki taraf arasındaki anlaşmazlık iki yıl kadar daha devam etmiştir. Bu arada belki Şeyh Ahmet bin Hamude'nin oğulları Şeyh Kasım ve Şeyh Ahmet müştereken türbedarlığa dahi tayin edilmiş olabilirler. Çünkü 13 Cemaziyelevvel 1161 (11 Mayıs 1748) tarihli bir kayıt söz konusu iki kardeşin türbedarlık görevini müştereken ifa ettiklerinden bahsetmektedir. Kayda göre, Ümmül Haram Tekkesinin türbedarlığı vazifesini müştereken ifa eden Tunuslu Şeyh Ahmet bin Hamude'nin oğulları Şeyh Kasım ve Şeyh Ahmet "*kendi hüsn i rızâ ve ihtiyarlarıyla mutasarrıf oldukları türbedarlıklarını*" Şeyh Abdürrahim Özbeki'ye "feragat ve kasr-ı yed" etmişlerdir. Lefkoşa Naibi Ahmet Münib Efendi durumu bu şekilde İstanbul'a arz etmiş ve 11 Mayıs 1748 tarihinde Şey Abdürrahim Özbeki için türbedarlık berati yazılmıştır.⁵⁶

gerekir. Çünkü mahkemeden verilen hüccette açık olarak olayın "bin yüz elli altı" yılında meydana geldiği yazılmıştır. Dolayısıyla ferman kaydedilirken muhtemelen "altı" ifadesi atlanarak sicile kaydedilmiştir. KŞS, Defter No: 17, s. 59/1.

⁵³ KŞS, Defter No: 17, s. 59/1; Hükmün transkripsiyonu için bkz. Özkul, *Lefkoşa'nın 17 Numaralı Şer'i Mahkeme Sicili*, s. 112.

⁵⁴ 1156 yılı 1 Muharrem ile başlar. Dolayısıyla 1 Muharrem 1156=25 Şubat 1743. Şeyh Abdürrahim 5 Ekim 1743'te tekrar türbedar tayin edildiği için Tunuslu Şeyh Ahmet 25 Şubat 1743 tarihinden sonraki aylarda tayin edilmiş olmalıdır. Sonuç olarak bu değişim H.1156 (M. 1743) yılında olmuştur.

⁵⁵ BOA, Fon Kodu: D.BŞM.MHF, Dosya No: 38, Gömlek No: 24. Bahsedilen belgenin yeni harflere çevrilmiş metni Mehmet Cemal Öztürk'ün bildirisini ekinde yayımlanmıştır. Bkz. Öztürk, *a.g.e.*, s. 111-112.

⁵⁶ BOA, Tanifin Kodu: EV.HMH.d., Defter No: 04651-00013, s. 12, hüküm no: 2.

Türbedar Şeyh Abdürrahim 1749 yılında ölmüş ve türbedarlık görevi “*ulema ve süleha*” tarafından Nakşibendî Tarikatından Şeyh Seyyid Mehmet’e verilmiştir.⁵⁷ Şeyh Seyyid Mehmet bu görevi yürütürken Yusuf adlı birisi kendisinin türbedar olarak tayin edildiğini bildiren bir berat elde ederek Kıbrıs’a gelmiş ve Şeyh Mehmet’i yapmakta olduğu görevi bırakmaya zorlamıştır. Yusuf’un zorlamasıyla Şeyh Mehmet türbedarlık görevinden ayrılmıştır. Olayı bu şekilde anlatan Lefkoşa Naibi Mevlana Abdullah arzında, türbedar Yusuf’un türbedarlıktan azledilmesi ve Şeyh Seyyid Mehmet’in türbedar tayin edilerek eline türbedarlık beratı verilmesini talep etmiştir. Lefkoşa naibinin talebi kabul edilmiş ve Şeyh Seyyid Mehmet’in tayini ile ilgili olarak “*türbedârlıkda edâyı hizmet eyledikten sonra bundan evvel türbedâr bulunan vazîfei mu’ayyenesine ne vehîle mutasarrıf olagelmışler ise mûmâ-ileyh dahi ol minvâl üzre vazîfei mu’ayyenesin evkâfi mezbûre mahsûlünden mütevellisi olanlar yedinden alup mutasarrıf ola*” şeklinde 1 Nisan 1749 tarihli ferman-ı hümayun yazılarak Kıbrıs’a gönderilmiştir.⁵⁸

Ümmül Haram Türbedarları Şeyh Mehmet Erbilli ve Şeyh Ahmet Nakşibendî

Türbedar Şeyh Seyyid Mehmet (muhtemelen Şeyh Mehmet Erbilli) 15 ay kadar türbedarlık görevini ifa etmiş ama bu arada kendisinin aslında kasap olduğu, bir şekilde Nakşibendî Tarikatına girdiği, Ümmül Haram türbedarlığı için berat aldığı, türbedarlığı sırasında “*dâima müteharrik-i nâs ve müfsid ve münâfik ve ümmeti Muhammedi birbirine düşürdüğünden gayri vakfın esyâsını telef ve gallât ve nüzûrâtını umûruna sarfla istihlâk ve türbe-i şerîfin harâbına bâ’is ü bâdî ve cümle ahâlî kendüden mutazarır olduklarını mevstûku’l-kalem kimesneler haber vermeleriyle*” türbedarlık görevinden azli münasip görülmüştür. Ümmül Haram vakfi mütevellisi Seyyid Abdullah, sunduğu arzında olayı bu şekilde anlattıktan sonra azledilen türbedarın yerine, türbedarlığa layık ve müstahak olan Şeyh Ahmet Nakşibendî’nin tayin edildiğini belirterek Şeyh Ahmet Nakşibendî için türbedarlık beratı talep etmiş ve 5 Receb 1163 (17 Haziran 1750) tarihli beratla Şeyh Ahmet türbedar tayin edilmiştir.⁵⁹

Türbedar Şeyh Edirneli Hasan ve Şeyh İsmail Rıza(yî) Dede

1750-1766 yılları arasında görev yapan türbedarı/türbedarları şimdilik tes-

⁵⁷ Özkul, *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 260.

⁵⁸ KŞS, Defter No: 16, s. 163/2.

⁵⁹ KŞS, Defter No: 16, s. 172/1. Buradaki bilgiler özet olarak Özkul’un eserinde de vardır. Bkz. Özkul, *Kıbrıs’ın Sosyo-Ekonomik Tarihi*, s. 260-261.

pit etme imkânı yoksa da 1766 yılında Hala Sultan Tekkesi türbedarının Şeyh Edirneli⁶⁰ Hasan Efendi olduğu anlaşılmaktadır. 17 Temmuz 1766 yılında Hala Sultan Tekkesi Vakfı mütevellisi Es-seyyid El-hac Abdullah kendisine El-hac Mehmet Efendi'yi kaymakam olarak tayin etmiştir.⁶¹ Müteveli Kaymakamı El-hac Mehmet görevine başladığında Hala Sultan Tekkesi türbedarı Şeyh Edirneli Hasan türbedarlıkla yetinmeyip vakfın gelirlerini “ekl ve bel” (yiyip yutmak) niyetiyle müteveli kaymakamı El-hac Mehmet Efendi'nin işlerine müdahale ve kendisini “taciz” etmeye başlamıştır. Türbedarın vakfın gelir ve giderine müdahale hakkı olmadığından müteveli Eş-şeyh Es-seyyid Abdullah'ın şikâyeti üzerine türbedar Edirneli Hasan'ın müteveli kaymakamı El-hac Mehmet'in işlerine müdahale etmesinin önlenmesi için Lefkoşa ve Tuzla kadıları ile Kıbrıs muhassılına hitaben 28 Safer 1180 (5 Ağustos 1766) tarihli bir ferman hazırlanarak Kıbrıs'a gönderilmiştir.⁶²

Türbedar Edirneli Şeyh Hasan'ın türbedarlık görevinin 1774 yılına kadar devam ettiği anlaşılmaktadır. Azil nedeni belli olmamakla birlikte 1774 yılında azledilmiş ve yerine 27 Muharrem 1188 (9 Nisan 1774) tarihinde Eş-şeyh İsmail Rıza(yî) Dede tayin edilmiştir.⁶³ Türbedar Şeyh İsmail Rıza(yî) Dede uzunca sayılabilecek bir süre, 15 yıl, türbedarlık yapmış ve 1789 yılı sonlarında azledilmiştir. Türbedar Şeyh İsmail Rıza(yî) Dede'nin azil sebebi “*kendi halinde olmayıp şer'an yasaklanmış türlü türlü işler yapmasından başka nice rezil eşkiyayı yanına alması ve her gün çeşitli edepsizlikler yapması sonucunda oluşan güvensizlik nedeniyle türbeyi ziyaret eden erkek ve kadınların sayısını gündün güne azalarak salih kimselerin türbeyi ziyaretten mahrum bırakılmış olmaları*”⁶⁴ şeklinde açıklanmıştır. Sonuçta Hala Sultan Tekkesi mütevellisi Şeyh Mustafa ile Lefkoşa Naibi durumu ayrı ayrı İstanbul'a bildirerek türbedar Şeyh İsmail Rıza(yî) Dede'nin yerine Şeyh İbrahim Halife ibn-i Mustafa'nın tayinini talep etmiş ve 8 Rebiülahir 1204 (26 Aralık 1789) tarihinde bu tayin gerçekleşmiştir.⁶⁵

⁶⁰ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bir kayıta söz konusu kişi “Tırnovî” (Tırnovalı) şeklinde kayıttır. Bkz. VGM-VGM, Defter No: 00265-00026, s. 45, hüküm no: 1.

⁶¹ KŞS, Defter No: 19, s. 7/1.

⁶² KŞS, Defter No: 19, s. 7/2.

⁶³ OA, Fon Kodu: C.EV. Dosya No: 138, Gömlek No.875.

⁶⁴ “*Eş-Şeyh İsmail Rıza Dede kendi hâlinde olmayıp envâ'i menhiyâtı mürtekeb olduğundan mâ'adâ nice erâzil-i eşkiyâyı cem' ve gunâ gün fezâhata ihtiyâr etmekle ricâl ve nisâdan züvvâr-ı türbe-i şerîfe adem-i emniyetlerinden nâşî münkatî olup müştâk-ı ziyâret olan sulehâ birkaç seneden beri mahrûm olmalarıyla ...*” KŞS, defter No: 21, s. 129/1.

⁶⁵ KŞS, defter No: 21, s. 129/1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bir kayıt da bu tayini doğrulamaktadır. Fakat bu kayıta tayin tarihi 5 Rebiülevvel 1204 (23 Aralık 1789) olarak verilmiştir. Bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, VGM-VGM, Defter No: 00265-00152, s. 304, hüküm no: 1.

Bu belgede açıkça yazılmış olmamasına rağmen sonraki belgelerde bulunan bilgilerden hareketle türbedar tayin edilen Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa'nın Hala Sultan Tekkesi mütevellisi olan Şeyh Mustafa'nın oğlu olduğu anlaşılmaktadır. Böylece baba Şeyh Mustafa Hala Sultan vakfı mütevellisi, oğul Şeyh İbrahim de Hala Sultan Tekkesi türbedarlığına tayin edilmiş olmaktadır.

Şeyh İsmail Rıza(yî) Dede ve Türbedar-ı Sânilik İhdası Girişimi

Türbedar Şeyh İsmail Rıza(yî) Dede'nin türbedarlığı zamanında yaşanan ilginç bir olay dikkati çekmektedir. Vakıflar Genel Müdürlüğu Arşivi'nde bulunan bir kayda göre 1774 yılında İsmail Rıza(yî) Dede Hala Sultan Tekkesi türbedarlığına tayin edilmiş ve tayin iőlemi Anadolu Muhasebesi kalemine kaydedilerek kendisine *maliye beratı* verilmiştir. Aradan 4 yıl geçtikten sonra daha önce var olmayan bir *türbedâr-ı sânilik ciheti* ortaya çıkmış ve Seyyid Şeyh Mahmut *diğer Hasan*⁶⁶ *mahlulünden* Askerî Ruznamçesi kalemine başvurarak *türbedâr-ı sânilik beratı* talep etmiş ve kendisine 1778 yılında Ümmül Haram Tekkesi *türbedâr-ı sânilik beratı* verilmiştir. 1786 yılında *türbedâr-ı sâni* Şeyh Mahmut çocuksuz olarak ölünce Feyzullah bin Mehmet bu göreve talip olmuş ve Askerî Ruznamçesi kaleminden kendisine 15 Rebiülevvel 1200 (16 Ocak 1786) tarihli *türbedâr-ı sânilik beratı* verilmiştir. Aslında hiçbir hukukî dayanağı olmayan bu geliőmeler türbedar Şeyh İsmail Rıza(yî) Dede'nin girişimi sayesinde sona erdirilmiőtir. Onun Şikâyeti üzerine ve muhtemelen uzun süren mücadelesi sonucunda Anadolu Muhasebesi kaleminde *türbedâr-ı sânilik* adıyla bir görevin olmadığı, bu durumun ilk kez 1778 yılında Askerî Ruznamçesi kaleminde ihdas olunduğu ama geçmiőinin olmadığı ortaya çıkmıőtir. Bunun üzerine *türbedâr-ı sânilik* iddiasında bulunan Feyzullah bin Mehmet “ben türbedarlık-ı sâni cihetini Seyyid Şeyh Mahmud'un bilâ-veled mahlulünden olmak üzere Askerî beratıyla üzerime tevcih etdirmiőtüm. Lâkin türbedarlık-ı sâni ciheti olmadığı benim bu esnada yakinen malumum olub ve türbedarlık-ı mezbûrda benim kat'a alâka ve medhalim yokdur” demiőtir. Sonuç olarak 18 Mart 1786 tarihinde Şeyh İsmail Rıza(yî) Dede'ye yeniden berat verilmesi ve Askerî Ruznamçesi kaleminde bulunan *türbedâr-ı sânilik kaydının terkin* edilmesine karar verilmiştir.⁶⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bu konuyla ilgili belgeler nihaî kararı içermediğinden sadece bunlara dayanan ve söz konusu tekkenin tarihinde aslında *türbedâr-ı sânilik* adıyla bir vazifenin olmadığını bilmeyen Mehmet Cemal

⁶⁶ Aslında böyle bir kişi mevcut değildir.

⁶⁷ Vakıflar Genel Müdürlüğu Arşivi, VGM-VGM, Defter No: 00265-00026, s. 45, hüküm no: 1.

Öztürk, Feyzullah Efendi'yi Ümmül Tekkesi türbedarları arasında göstermiştir.⁶⁸ Ancak yukarıda özetlenen ve Vakıflar genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan kayıt Öztürk'ün yorumunun doğru olmadığını göstermektedir. Zaten daha sonraki dönemlerde de *türbedâr-ı sânilik* adıyla bir tevcih olmamıştır.

Şeyhlerin Kavgası: Türbedar-Mütevelli Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan ve Şeyh İbrahim veled-i Şeyh Mustafa⁶⁹

XVII. yüzyıl sonlarından XIX. yüzyıl başlarına gelinceye kadar Hala Sultan Tekkesi türbedarlığı için olsun Hala Sultan Tekkesi Vakfı mütevelliliği için olsun talipler arasında sürekli bir mücadele olduğu görülmektedir. Bazen de mütevelliler ile türbedarlar karşı karşıya gelmişlerdir. Çatışmanın temel sebebi tarafların birbirlerini vakfın gelirlerini “*ekl ve bel*” (yiyip yutma) ile suçlamalarıdır. XIX. yüzyıl başlarında yaşanan bir çatışma bu durumu tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır. Söz konusu çatışma Şeyh İbrahim bin El-hac Mustafa ile Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan arasında kendini göstermiştir.

26 Aralık 1789 tarihinde Hala Sultan Tekkesi türbedarlığına tayin edilen Şeyh İbrahim Halife ibn-i Mustafa'dan sonra türbedarlığa “*Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa'nın kasr-ı yedi (el çekmesi) sonucunda H.1211 (1796-1797) yılında, mütevelliliğe ise H.1210 (1795-1796) yılında Şeyh Mustafa'nın ölümü üzerine*” Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan tayin edilmiş görünmektedir.⁷⁰ Böylece Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan daha önceki türbedarlardan farklı bir niteliğe sahip olmuştur. Çünkü 1804 yılında yazdığı arzuhaline göre hem vakfın mütevelliliği hem de zaviyenin türbedarlığı kendisine verilmiştir. Halbuki daha önceki dönemlerde türbedar ile zaviyedarlar farklı farklı kişilerdi. *Türbedâr ve mütevelli* Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan görevlerini ifa ederken eski türbedar Şeyh İbrahim Halife ibn-i Mustafa bir yolunu bularak İstanbul'a müracaat etmiş ve *tevlîyyet ve zaviyedârlığı* berat alarak ele geçirmiştir. Bu durumu kendisine yapılmış bir *gadr* olarak yorumlayan Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan *sahib-i evvel* sıfatıyla *tevlîyyet ve türbedarlık* görevlerinin tekrar kendisine tevcih olunmasını talep etmiştir. Konuyu inceleyen Şeyhülislâm Mevlana Ahmet Esat'ın onayı ve 5 Muharrem 1219 (16 Nisan 1804) tarihli ruus ile Şeyh İbrahim Halife

⁶⁸ Öztürk, *a.g.e.*, s. 106. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan söz konusu belgelerin çeviri yazısı Öztürk'in çalışması ekinde (s112-116) yayımlanmıştır.

⁶⁹ Gerek türbedarlık ve gerekse mütevellilik için adaylar arasında mücadelenin eksik olmadığı görülmektedir. Çalışmamızda oldukça uzun denilebilecek bir zaman zarfında devam etmesi ve ilginç bir şekilde sonuçlanmış olması nedeniyle Şeyh Hüseyin ile Şeyh İbrahim arasında yaşanan *tevlîyyet ve türbedarlık* çatışması ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

⁷⁰ Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan'ın iddiasına göre. Bkz. KŞS, Defter No: 26, s. 81/5.

ibn-i Mustafa her iki görevden azledilmiş ve 1804 yılında Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan *mütevelli ve türbedar* tayin edilmiştir.⁷¹

Bununla birlikte Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa mücadeleyi bırakmamış o da bir arzuhal ile İstanbul'a başvurmuştur. Arzuhaline ve iddiasına göre babası Eş-şeyh El-hac Mustafa Hala Sultan Tekkesi *tevlîyetine*, kendisi de aynı tekkenin *türbedarlığına* sahip iken babası mütevelli El-hac Mustafa ölünce yabancı birisi olan Hüseyin Redif ibn-i Hasan ortaya çıkmış ve İstanbul'a başvurarak *mahlulünden* mütevelliliği, *kasr-ı yedinden* de türbedarlığı kendi üzerine berat ettirmiştir. Bunun üzerine kendisi, Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa, durumu İstanbul'a bildirmiş ve sonuçta *ciheyetn-i mezbûreteyn* (adı geçen her iki görev=mütevellilik ve türbedarlık) görevleri Hüseyin Redif ibn-i Hasan'dan alınarak kendisine tevcih edilmiştir. Halbuki türbedarlık zaten kendisinin, mütevellilik ise babasının ekmek parası olduğu için yine kendisinin hakkı olduğundan Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan'ın her iki görevden azledilerek kendisinin her iki göreve yeniden atanmasını talep etmiştir. Yine konuyu inceleyen Şeyhülislâm Mevlana Ahmet Esat'ın onayı ve 13 Rebiülevvel 1219 (22 Haziran 1804) tarihli ruus ile bu kez Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan her iki görevden azledilmiş ve Şeyh İbrahim Halife ibn-i Mustafa yeniden *mütevelli ve türbedar* tayin edilmiştir.⁷²

4 yıl sonra, 1808 yılında *mütevellilik ve türbedarlık* bir kez daha el değiştirmiştir. Bu kez İstanbul'a başvuran ve yeni bir berat elde eden Şeyh Hüseyin Redif İbn-i Hasan olmuştur. Şeyh Hüseyin Redif'in arzuhaline göre, kendisi zaviyede bulunan cami ile diğer binaları tamir ettirmiş, zaviyedeki hamamı yeniden yaptırmış ve bu şekilde büyük miktarda harcama yaptığı gibi idare işlerinde de kusur etmemiştir. Buna rağmen Şeyh İbrahim bin Şeyh El-hac Mustafa bir yolunu bularak kendisinin azledilmesini sağlamış ve *tübedarlık* ile *mütevelliliğe* de Şeyh İbrahim bin El-hac Mustafa tayin edilmiştir. İddiasına göre, kendisi "*Şeyh El-hac Mustafa'nın H.1210 (1795-1796) yılındaki ölümü üzerine mütevelliliğe, H.1211 (1796-1797) yılında da türbedar Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa'nın kasr-ı yedi (el çekmesi) sonucunda türbedarlığa*" tayin edilmiştir. H. 1219 (1804) yılına kadar 8 yıl her iki görevi de ifa ettikten sonra, 1804 yılında her iki görev kendisinden alınarak Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa *mütevelli ve türbedar* tayin edilmiştir. Dilekçesinin sonunda Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan kendisinin *sahib-i evvelî* olduğunu ve eski görevlerinin kendisine iade edilmesini talep etmiştir. Konuyla ilgili fikri sorulan dönemin şeyhülislâmı Es-seyyid

⁷¹ KŞS, Defter No: 24, s. 59/1.

⁷² KŞS, Defter No: 24, s. 64/2.

Mehmet Ataullah Efendi'nin *işaret* etmeleri ve 21 Zihicce 1222 (19 Şubat 1808) tarihli ruus gereğince *türbedarlık* ve *tevlîyyet* Şeyh İbrahim'den alınarak Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan bir kez daha *türbedar* ve *mütevelli* atanmıştır.⁷³

Bununla birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan bir kayıt söz konusu tayinden tam 2 ay sonra 22 Safer 1223 (19 Nisan 1808) tarihinde Şeyh Hüseyin Redif İbn-i Hasan'ın azledildiğini ve Şeyh İbrahim bin Mustafa'nın yeniden türbedar tayin edildiğini yazmaktadır.⁷⁴ Ancak öyle anlaşılıyor ki Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan mücadeleye devam etmiş ve şeyhliği yeniden ele geçirmiştir. Zira Eylül 1808'de, *türbedarlık* ve *tevlîyyet* bir kez daha el değiştirmiştir. Bu kez şikâyetçi olan ve İstanbul'a arzuhal gönderen Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa'dır. Şeyh İbrahim bu kez kendisine güçlü bir de destek bulmuştur. *Türbedarlık* ile *mütevelliliğin* Şeyh İbrahim ibn-i Şeyh El-hac Mustafa'nın hakkı olduğunu ileri süren ve bu konuda arz sunan kişi İstanbul'da *seccâde-nişîn* olan Uşşâki Eş-şeyh Mehmet Cemaleddin'dir. Şeyh Mehmet Cemaleddin'in arzı ve Şeyhülislâm Ahmet Esad Efendi'nin *işareti* ve 22 Recep 1223 (13 Eylül 1808) tarihli ruus gereğince Ümmül Haram Tekkesi *türbedarlık* ve *tevlîyyeti* bir kez daha Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan'dan alınarak Şeyh İbrahim ibn-i Şeyh Mustafa'ya tevcih edilmiş ve bununla ilgili olarak 27 Recep 1223 (18 Eylül 1808) tarihli bir ferman hazırlanarak Kıbrıs'a gönderilmiştir.⁷⁵

Uşşâki Eş-şeyh Mehmet Cemaleddin'in işe karışması ve Şeyh İbrahim ibn-i Şeyh Mustafa'ya desteklemesi Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan'ın dayanma gücünü kırmış görünmektedir. Bu arada bu çatışmayı ortadan kaldırmak için bazı kişilerin araya girmiş olabileceğini de hesaba katmak gerekir. Sonuçta Şeyh İbrahim ibn-i Şeyh Mustafa'nın *mütevelli* ve *türbedar* olarak tayin edilmesinden yaklaşık 3 ay sonra iki taraf anlaşmaya varmış ve bir senet imzalanıp mahkemede onaylatılarak yaklaşık 12 yıl süren çatışmaya son verilmiştir. İmzalanan senetten anlaşıldığına göre Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan *türbedarlık* ve *mütevellilik* iddiasından vaz geçmiştir. Buna karşılık olarak Şeyh İbrahim Şeyh Hüseyin Redif Efendi'nin "*fakir ve hasta olması ve tekkede hizmetinin bulunmuş olması sebebiyle tekkenin fakirlerinden sayılmasına*" karar verilmiştir. "*Tekkenin fakirlerinin sorumluluğu ve bakımı da tekke şeyhinin*

⁷³ KŞS, Defter No: 26, s. 81/5. Atama kararı için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, VGM-VGM, Defter No: 00272-00156, s. 280, hüküm no: 4.

⁷⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, VGM-VGM, Defter No: 00074-00021, s. 41, hüküm no: 6.

⁷⁵ KŞS, Defter No: 26, s. 124/1. Tayin belgesi için bkz. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, VGM-VGM, Defter No: 00274-00026, s. 50, hüküm no: 1.

*görevi olduğu için*⁷⁶ Hala Sultan Tekkesi'nin *türbedarı* ve *mütevellisi* olan Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa, senedin düzenlendiği 1 Zilkade 1223 (19 Aralık 1808) tarihinden itibaren hayatta olduğu müddetçe eski Şeyh Hüseyin Redif ibn-i Hasan Efendi'ye her ay kırk kuruş ve yıllık olarak da 3 kile buğday ve 50 okka zeytinyağı vermeyi taahhüt etmiştir.⁷⁷

Şeyh İbrahim ibn-i Mustafa kesintisiz olarak 1808 yılından 1824 yılına kadar *türbedar* ve *mütevelli* olarak hizmet etmiştir. 1824 yılında Şeyh İbrahim büyük oğlu Hüseyin Efendi lehinde olarak *türbedarlık* ve *mütevellilik* görevlerinden ayrılmış ve büyük oğlu Şeyh Hüseyin Efendi'ye 22 Cemaziyelevvel 1239 (23 Şubat 1824) tarihinde *türbedarlık* ve *mütevellilik* beratı verilmiştir.⁷⁸ Şeyh Hüseyin bin İbrahim Efendi H.1246 (M.1830) yılında Kıbrıs'ta nüfus sayımı yapıldığı sırada şeyh olarak görevini sürdürüyordu.⁷⁹ Kıbrıs'ta H.1264 (1847) yapılan nüfus sayımında da Şeyh Hüseyin bin İbrahim Efendi tekkenin şeyhi olarak kaydedilmiştir.⁸⁰ 1853 yılına ait bir başka kayıt da kendisinden yine şeyh olarak bahsetmektedir.⁸¹ 1861 yılında Sultan Abdülmecit padişah olduğu zaman tüm beratlar yenilediği sırada Şeyh Hüseyin Efendi'nin beratı da yenilenmiş ve kendisine 7 Muharrem 1282 (2 Haziran 1865) tarihli şeyhlik beratı verilmiştir.⁸² 8 Ocak 1878 tarihli bir kayıtta Ümmül Haram Tekkesi Şeyhi Şeyh Hüseyin Efendi'den *geçende vefat eden* diye bahsedildiğine göre⁸³ Hüseyin Efendi'nin 1877 yılı sonlarındaki ölümüne kadar şeyhliğini sürdürdüğü düşünülebilir. Şeyh Hüseyin Efendi'nin ölümünden sonra *tevlîyyet* ve *türbedarlık* görevleri birbirinden ayrılmış ve *tevlîyyet* görevinin müteveffa Şeyh Hüseyin'in büyük oğlu Mehmet Akil Efendi'ye,⁸⁴ *türbedarlık* görevinin ise ortanca oğlu Mustafa Edib Efendi'ye tevcihinin uygun olduğu⁸⁵ 5 Şubat 1293 (17 Şubat 1878) tarihinde Kıbrıs İdare Meclisi tarafından Evkaf-ı Hümayun Nezaretine bildirilmiştir.

⁷⁶ “*Şe’efimiz Hüseyin Redif Efendinin fakr-ı hâli ve alîl olması hasebiyle ve tekye-i şerîfede hizmeti olmak mülâhesesiyle fukarâ-i tekye-i şerîfden ma’dûd olup edâsı üzerimize lâzmeden olmağla (...)*”

⁷⁷ KŞS, Defter No: 26, s. 124/1.

⁷⁸ BOA, Fon Kodu: C.EV., Dosya No: 188, Gömlek No: 9387. İlgili belgelerin çeviri yazısı Öztürk'ün çalışması ekinde (s116-117) yayımlanmıştır.

⁷⁹ BOA, Fon Kodu: TŞ.KB.d., Gömlek No: 40.

⁸⁰ BOA, Fon Kodu: NFS. d., Gömlek No: 3771, s. 42.

⁸¹ KŞS, Defter No: 43, s. 7/1.

⁸² BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No: 00915, Gömlek No: 00040.

⁸³ BOA, TŞR. KB. d. Gömlek No: 170, Varak: 166/b, hüküm no: 766.

⁸⁴ BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No: 00915, Gömlek No: 00042.

⁸⁵ BOA, Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No: 01294, Gömlek No: 00092.

Sonuç

Larnaka’da bulunan Hala Sultan Tekkesinin ve Tekke şeyhlerinin tarihi 1601 yılına kadar geriye götürülebilmektedir. Bununla birlikte 1601-1692 yılları arasında Hala Sultan Tekkesi şeyhi olarak hizmet edenlerden sadece birisini (Nuh Dede) belgelerden tespit etmek mümkün olmuştur. Ancak 1692 yılından itibaren bahsi geçen yerde şeyh olanlar hakkında birçok belge mevcuttur ve bu çalışmada ayrıntısıyla açıklanmıştır.

Çalışmada göze çarpan önemli noktalardan birisi birçok kimsenin Hala Sultan Tekkesine şeyh (türbedar) veya müteveli olmak için mücadele etmiş olmasıdır. 1696 yılından başlayarak XVIII. yüzyıl boyunca ve XIX. yüzyılın ilk yıllarında bu durum açıkça görülmektedir. 1824 yılında 53 yıl türbedarlık ve mütevellilik yapacak olan Şeyh Hüseyin’in türbedar olmasıyla birlikte bu mücadele sona ermiştir. Mücadelenin en önemli nedenlerinden birisinin Hala Sultan Tekkesinin sağlamış olduğu ekonomik imkânlardan yararlanma düşüncesi olduğu anlaşılmaktadır. Tekke çok önem verilen bir yer olduğu için zaman zaman çeşitli araziler veya gelirler buraya tahsis edilmiş ve sonuçta hatırı sayılır bir arazi ve gelire sahip olmuştur. Bu da şeyhler (türbedarlar) arasında rekabete sebebiyet vermiştir. Bununla birlikte söz konusu şeyhlerin de çabalarıyla tekke varlığını yüzyıllarca devam ettirmiştir.

XVIII. yüzyılda bazı Lefkoşa Mevlevihane şeyhlerinin Hala Sultan Tekkesine türbedar/şeyh tayin edildikleri ve tekkeyi Mevlevihane’ye bağlama çabalarına tanık olunmaktadır. XVII. yüzyıla ait kayıtlar da Mevlevi etkisini teyit etmektedir. Bununla birlikte Hala Sultan Tekkesinin sürekli olarak Lefkoşa Mevlevihanesine bağlı bir tekke olarak kaldığını söylemek doğru değildir. Çünkü Hala Sultan Tekkesinin Nakşibendi kökenli şeyhleri de olmuş ve tekke nihayetinde bir tarikata bağlanmadan varlığını bağımsız olarak sürdürmüştür.

Hala Sultan Tekkesi Şeyhleri (Türbedarları)

Tarih	Şeyhin/Türbedarın İsmi
1601	?
1658	?
1666, 1668-?	Şeyh (Zaviyedar) Nuh Dede
19 Şubat 1692-7 Mayıs 1695	Şeyh İbrahim
7 Mayıs 1695-27 Haziran 1698	(Yek-çeşm) Şeyh Derviş Hasan
27 Haziran 1698-1700 ?	Şeyh Seyyid Derviş Mustafa
1700 ?-19 Mart 1701	Şeyh Ahmet
19 Mart 1701-25 Mart 1702	Şeyh Mevlevi Derviş Hasan
25 Mart 1702- ?	Şeyh El-hac İbrahim (ikinci kez)
?	Lefkoşa Mevlevihanesi Şeyhi Mehmet Sadri Dede
?- 6 Temmuz 1720	Şeyh Derviş Hasan bin Abdullah
6 Temmuz 1720-?	Lefkoşa Mevlevihanesi Şeyhi Mehmet Sadri Dede (ikinci kez)
1729	Şeyh Derviş Hasan
1742	Şeyh Abdürrahim
1743	Tunuslu Şeyh Ahmet bin Hamude
5 Ekim 1743- 1749	Şeyh Abdürrahim (ikinci kez)
1749	Şeyh Seyyid Mehmet
1749	Yusuf
1 Nisan 1749-17 Haziran 1750	Şeyh Seyyid Mehmet (ikinci kez)
17 Haziran 1750-?	Şeyh Ahmet
1766-9 Nisan 1774	Şeyh Edirneli Hasan
9 Nisan 1774- 26 Aralık 1789	Şeyh İsmail Rıza Dede
26 Aralık 1789-1797	Şeyh İbrahim bin Mustafa
1697-16 Nisan 1804	Şeyh Hüseyin Redif ibni Hasan
1804	Şeyh İbrahim bin Mustafa (İkinci kez)

16 Nisan 1804-22 Haziran 1804	Şeyh Hüseyin Redif ibni Hasan (İkinci kez)
22 Haziran 1804-19 Şubat 1808	Şeyh İbrahim bin Mustafa (Üçüncü kez)
19 Şubat 1808-18 Eylül 1808	Şeyh Hüseyin Redif ibni Hasan (Üçüncü kez)
18 Eylül 1808-23 Şubat 1824	Şeyh İbrahim bin Mustafa (Dördüncü kez)
23 Şubat 1824-1877	Şeyh Hüseyin bin İbrahim bin Mustafa
17 Şubat 1878- ?	Mehmet Akil bin Şeyh Hüseyin bin İbrahim

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları. KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi

KŞS, Defter No: 13.

KŞS, Defter No: 15.

KŞS, Defter No: 16.

KŞS, Defter No: 17.

KŞS, Defter No: 19.

KŞS, Defter No: 21.

KŞS, Defter No: 24.

KŞS, Defter No: 26.

KŞS, Defter No: 43.

Şeyh-i Seba Cafer bin. Abdürrahim'in Not Defteri, KKTC Millî Arşiv ve Araştırma Dairesi, Türkçe Yazmalar, No: M.1889.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Fon Kodu: TŞ.KB.d., Gümlek No: 40.

Fon Kodu: TŞR.KB.d. Gümlek No: 170.

Fon Kodu: TŞ.KB.d., Gümlek No: 3764.

Fon Kodu: TŞR.KB.d. Gümlek No: 170, Varak: 166/b, hüküm no: 766.

Fon Kodu: NFS. d., Gümlek No: 3771.

Fon Kodu: ML. VRD.TMT.d. Gümlek No: 16153.

Fon Kodu: AE.SMST.II., Dosya No: 35, Gümlek No: 3485.

Fon Kodu: AE.SMMD.IV., Dosya No: 42, Gümlek No: 4815.

Fon Kodu: İE.EV., Dosya No: 28, Gümlek No: 3226.

Fon Kodu: İE.EV., Dosya No: 35, Gümlek No: 4020.

Fon Kodu: İE. ENB., Dosya No: 7, Gümlek No: 731.

Fon Kodu: D.BŞM.MHF, Dosya No: 38, Gümlek No: 24.

Fon Kodu: C.EV., Dosya No: 138, Gümlek No: 875.

Fon Kodu: C.EV., Dosya No: 188, Gümlek No: 9387.

Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No: 00915, Gümlek No: 00042.

Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No: 01294, Gümlek No: 00092.

Fon Kodu: EV.MKT. Dosya No: 915, Gömlek No: 40.

Fon Kodu: EV.HMH.d., Defter No: 04651-00013.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGM-VGM)

Defter No: 00074-00021.

Defter No: 0229-0249.

Defter No: 00230-00032.

Defter No: 00265-00026.

Defter No: 00265-00152.

Defter No: 00272-00156.

Defter No: 00274-00026.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBB Atatürk Kitaplığı)

Hasan Hilmi Efendi, *Desteben-i Reyhan Der Tercüme-i Ümmü Haram bint-i Milhan*, (Yazma),No: Bel_Yz_K1047.

Yayımlanmış Eserler

Algül, Hüseyin, “Hala Sultan’ın şahsiyeti ve Kıbrıslı Türkler Üzerindeki Etkisi”, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, (Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak, Halil Ortakçı), Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2016, s. 442-451.

Aslapana, Oktay, *Kıbrıs’ta Türk Eserleri* (basım yeri ve tarihi yok).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Osmanlı İdaresinde Kıbrıs*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Yayın Nu: 43, Ankara 2000.

Bağışkan, Tuncer, *Kıbrıs’ta Osmanlı-Türk Eserleri*, Kuzey Kıbrıs Müze Dostları Derneği Yayını, Lefkoşa 2005.

Bahadır, Mehmet, *İslâm Fatihleri Kıbrıs’ta*, Çetin Matbaacılık, Ankara 2013.

El-Belâzurî, *Fütûhu’l Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Cobham, Claude Delaval, “The Story of Umm Haram”, *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Cambridge University Press, (January 1897), s. 81-101.

Cobham, Claude Delaval, “Van Bruyn”, *Excerta Cypria: Metarials for A History of Cyprus*, Cambridge University Press, Cambridge 1908, Kraus Reprint Co. New York 1969.

- Ertas, Mehmet Yaşar, “Osmanlı Devrinde Yazılmış Bir Hala Sultan Biyografisi: Des-tebend-i Reyhân Der Tercüme-i Ümmü Haram Binti Milhan”, *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, (Ed. İsmail Güleç, Haşim Şahin), Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları-2, İstanbul 2017, s. 87-100.
- Fedaî, Harid, “Larnaka'da Bir Tamir Bir Tarih”, *Histories of Ottoman Larnaca*, (Eds. Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, Ioannis Theocharides), The Isis Press, İstanbul 2012, s. 433.
- Gazioğlu, Ahmet, *Kıbrıs'ta Türkler 1570-1878*, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, Lefkoşa 2000.
- Güleç, İsmail, Haşim Şahin (Ed.), *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları-2, İstanbul 2017.
- İşıklı, Mehmet, “Kıbrıs Seyahati”, *Sebilürreşad*, Cilt: 11, Sayı 273, 1958, s. 364-365.
- Kâtip Çelebi, *Kıtab-ı Cihannüma*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ő. Yayınları, İstanbul 2008.
- Jeffery, George, *Historic Monuments of Cyprus*, Printed By William Archer, Government Printer, At the Government Printing Office, Nicosia 1918.
- Kıbrıs'ta Türk Eserleri*, Kıbrıs Türk Federe Devleti Eğitim, Gençlik ve Kültür ve Spor Bakanlığı Eski eserler ve Müzeler Dairesi Müdürlüğü Yayını, Lefkoşa 1982.
- Özkul, Ali Efdal, *Kıbrıs'ın Sosyo-Ekonomik Tarihi 1726-1750*, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.
- Özkul, Ali Efdal, *Lefkoşa'nın 17 Numaralı Şer'i Mahkeme Sicili (H.1157-1161/1744-1748)*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998.
- Öztürk, Mehmet Cemal, “Arşiv Belgelerine Göre Kıbrıs Türkleri Hala Sultan Tekkesi”, *Kıbrıs'ın Fethi ve Hala Sultan*, (Ed. İsmail Güleç, Haşim Şahin), Kıbrıs Sosyal Bilimler Üniversitesi Yayınları-2, İstanbul 2017, s. 101-119.
- Piri Reis, *Kıtab-ı Bahriye*, (2. Baskı), TTK Basımevi, Ankara 2002.
- Sicclair, Tom, “The Monuments of Larnaca”, *Histories of Ottoman Larnaca*, (Eds. Evangelia Balta, Theoharis Stavrides, Ioannis Theocharides), The Isis Press, İstanbul 2012, s. 418-432.
- Tanman, M. Baha, “Hala Sultan Tekkesi”, *TDVİA*, cilt.15, İstanbul 1997, s. 225-227.
- Turan, Osman, “Orta Çağlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”, *Belleten*, 28/109 (1964), s. 209-227.

- Yücer, Hür Mahmut, “Kıbrıs’ta Bir Halidî-Ziyâî: Hala Sultan Türbedarı Ünyeli Musa Kâzım Efendi”, *Osmanlı Döneminde Kıbrıs*, (Ed. Mehmet Mahfuz Söylemez, İbrahim Çapak, Halil Ortakçı), Bağcılar Belediyesi Yayını, İstanbul 2016, s. 352-374.
- Zapsu, Abdurrahim, *Hala Sultan Tekkesi*, Naşiri: Yusuf Ziya Gözcü, Larnaka Kıbrıs, Hürsöz Basımevi, Lefkoşa 1955.
- Ziver, *Kıbrıs Tarihi*, Zaman Matbaasında Tab‘ Olunmuştur, Lefkoşa (Kıbrıs) 1312.